

Η ιστορική φυσιογνωμία της Λευκάδας

Μαρία Λαμπρινού
Αρχιτέκτων

Η ιστορία της πόλης της Λευκάδας, πρωτεύουσας του νησιωτικού συμπλέγματος, που απαρτίζει τον ομώνυμο νομό, χάνεται στους μεσαιωνικούς χρόνους, αλλά είναι ακόμα ελάχιστα γνωστή και ακόμα λιγότερο τεκμηριωμένη. Πλημμελώς έχει μελετηθεί επίσης η ιστορική δομή του πολεοδομικού ιστού της και η φυσιογνωμία των σπιτιών της. Για το λόγο αυτό κάθε βλάβη του πυκνοδομημένου ιστορικού κέντρου της αφανίζει στοιχεία της ιστορίας και αποβαίνει μοιραία για την τεκμηρίωση της εξέλιξης του μόνου από τα τρία εξώμπουργκα της μεσαιωνικής πρωτεύουσας του νησιού, που διατηρείται μέχρι σήμερα. Δυστυχώς, η ραγδαία εξελισσόμενη ανοικοδόμηση και η αντικατάσταση των παλαιών με νέα υλικά, καταρρακώνει την ιστορική ταυτότητα της ιδιότυπης αντισεισμικής αρχιτεκτονικής και της πολεοδομικής υπόστασής της και ανατρέπει την ισορροπία μεταξύ αυθεντικού και κίβδηλου¹ αρχιτεκτονικού έργου, εις βάρος του πρώτου.

Η πόλη είναι κτισμένη σε ακρωτήρι της προσχωσιγενούς πεδιάδας της Λευκάδας, κοντά στη βόρεια έξοδο του πορθμού, που χωρίζει τη Στερεά Ελλάδα από το νησί και αναπτύσσεται σε χαμηλό υψόμετρο πάνω από τη στάθμη της θάλασσας, σε ένα τοπίο με έντονες εναλλαγές κατάφυτων πεδιάδων και απότομων ορεινών όγκων. Ο μοναδικός κεντρικός δρόμος, που από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας (1479-1684) διατηρεί την ονομασία και τη χρήση του «παζαριού», τη διατρέχει με κατεύθυνση βορρά-νότου, ενώ ένα πυκνό δίκτυο από στενούς δρόμους οδηγεί απ' αυτόν προς την ανατολική και δυτική παραλία και υφαίνει τον πυκνοδομημένο πολεοδομικό ιστό της.

Η Λευκάδα, γνωστή από τα ενετικά έγγραφα και ως Αμαξική, αναδύεται από τα νερά της λιμνοθάλασσας. Η χαμηλή δόμηση, η πολυμορφία των μικρών όγκων και η πολυχρωμία των όψεων δημιούργησαν στο πέρασμα των αιώνων, από την ίδρυσή της, στις αρχές του 14ου αιώνα, μέχρι σήμερα, μια πολύ ενδιαφέρουσα αρμονική οικιστική σύνθεση. Ο αντικατοπτρισμός των θαλασσινών μετώπων σταμάτησε όταν κατα-

σκευάστηκε η περιφερειακή οδός της πόλης. Τα μέγαρα των αριστοκρατικών οικογενειών μετατράπηκαν σε ξενοδοχεία και τα φτωχικά ξύλινα σπίτια των ψαράδων και επιτηδευματιών σε σύγχρονες τριώροφες πολυκατοικίες από μπετόν.

Η αλλοίωση του ιστορικού κέντρου συνεχίζεται σε γοργούς ρυθμούς κατ' εφαρμογή μιας νομοθεσίας πολλαπλών επιλογών, η οποία χάριν μιας οικονομικής ευρωστίας, που απολαμβάνουν γηγενείς και νέοι επενδυτές, δρα εις βάρος της ευρωπαϊκής ιστορίας, καταστρατηγώντας σαφείς νόμους και διεθνείς κανονισμούς για την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και του ιστορικού και φυσικού περιβάλλοντος.

Αξιόλογα αρχιτεκτονικά μέτρωπα με παλαιά διώροφα κτίρια συναντά κανείς ακόμα σήμερα στις παλαιές της γειτονίες, «στου Πουλιού» δυτικά και «στης Αγίας Κάρας» ανατολικά. Τα λιτά νεοκλασικά μορφολογικά χαρακτηριστικά τους έχουν προσαρμοστεί στις ανάγκες της μοναδικής αντισεισμικής αρχιτεκτονικής της πόλης. Πρόκειται για ένα ιδιοφυές σύστημα μικτής δόμησης με λίθους στο ισόγειο και ξύλο στους ορόφους, που δοκιμάστηκε στην πράξη κατά τον ισχυρότατο σεισμό του 1825, και κωδικοποιήθηκε σε οικοδομική νομοθεσία επί Αγγλοκρατίας (1810-1864). Χαρακτηριστικά δείγματα παραδειγματικής κατασκευής είναι τα επώνυμα κτίρια του παλαιού Δημαρχείου (παλαιότερα Δικαστηρίου) και του Γυμνασίου Λευκάδας, που κτίστηκαν ως κατοικία και Τοποτηρητήριο του άγγλου Αρμοστή στη Λευκάδα. Λιγότερο γνωστά και κατεστραμμένα πλέον διατηρούνταν μέχρι πριν λίγα χρόνια, απέναντι από τα παραπάνω μέγαρα, οι ισόγειες κατοικίες άπορων σεισμοπαθών κατά μήκος του δρόμου.

Οι οικοδομικές άδειες της περιόδου 1825-1864, που απόκεινται και φυλάσσονται στο Ιστορικό Αρχείο Λευκάδας, φιλοτεγήθηκαν από γνωστούς επανήσιους ζωγράφους, όπως ο

1. Σε πρώτο πλάνο διακρίνεται το φρούριο της Λευκάδας και στο βάθος η πόλη της Λευκάδας. Μεταξύ τους βρίσκεται η λιμνοθάλασσα.

2. Η πόλη της Λευκάδας και το φρούριο όπως φαίνεται από τα δυτικά.

Σπυρίδων Βεντούρας, και έχουν αποτελέσει στο παρελθόν αντικείμενο μελέτης διαφόρων ερευνητών. Στα σχέδια λοιπόν των οικοδομικών αυτών αδειών αναγράφεται στον τίτλο η χαρακτηριστική φράση: *vuoi riedificare sopra l'identica rianata*, που σημαίνει ότι το νέο κτίριο διατήρησε το περίγραμμα της αρχικής ιδιοκτησίας του.

Πυρήνα της σημερινής πόλης Λευκάδας αποτέλεσε το προάστιο (*Vorstadt*) του βυζαντινού οχυρού της Αγίας Μαύρας, η ίδρυση του οποίου ανάγεται στον 14ο αιώνα μ.Χ. Οι οικιστές του ήταν αλιείς, στην υπηρεσία του ενετού εμπόρου και φεουδάρχη της Λευκάδας *Graziano Zorzi* (1343-1362), και εργαζόμενοι στις γειτονικές αλυκές, που ιδρύθηκαν επί των ημερών του παλατινού κόμη και δούκα της Λευκάδας *Carlo de Tocchis*, κατά την πρώτη δεκαετία του 15ου αιώνα,² στη θέση του σημερινού λιμανιού αναψυχής.

Ο οικισμός της Αμαξικής, όπως ήταν η παλαιότερη ονομασία της πόλης της Λευκάδας, είναι το μοναδικό από τα τέσσερα βυζαντινά προάστια της Αγίας Μαύρας, που έχει διατηρηθεί μέχρι τις μέρες μας.³ Η εξέλιξη της πόλης αναγνωρίζεται ακόμα πολύ εύκολα σε αεροφωτογραφίες της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού.⁴

Η εξέλιξη του πολεοδομικού ιστού και η ιστορικότητα των πολλών κτισμάτων της πόλης τεκμηριώνεται από πρωτότυπες πηγές, που απόκεινται στο τοπικό ιστορικό αρχείο. Πρόκειται για έγγραφα, επιστολές, αναφορές και διατάγματα, που σχετίζονται με την οικιστική δραστηριότητα στην πόλη κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας⁵ και της Αγγλοκρατίας, κατάστιχα απογραφών, σχέδια αποτύπωσης της πόλης, οι-

κοδομικές άδειες της περιόδου 1825-1865 και κτιρίων, που έχουν ταυτιστεί σε μεγάλο ποσοστό με υφιστάμενα. Τα κτίρια αυτά κατασκευάστηκαν σύμφωνα με τον αντισεισμικό κανονισμό.⁶

Οι μέχρι τώρα κηρύξεις για την προστασία του οικισμού έχουν ως κριτήριο τα ιδιότυπα μορφολογικά και τυπολογικά χαρακτηριστικά της τοπικής αρχιτεκτονικής. Άξια ιδιωτικής φροντίδας και κρατικής μέριμνας και συνδρομής είναι η διατήρηση της αυθεντικότητας των ιστορικών κτισμάτων και του μοναδικού τρόπου επίλυσης των προβλημάτων θεμελίωσης σε ελώδες έδαφος υπό το καθεστώς της έντονης σεισμικότητας της περιοχής. Η πολεοδομική οργάνωση εξάλλου της σημερινής Λευκάδας

αποτελεί την απόδειξη της μεσαιωνικής προέλευσης του οικισμού. Η άποψη ότι η πόλη δημιουργήθηκε μετά το 1684,⁷ σε μια περιοχή ευτελών καλυβών από ξύλο, έχει επικρατήσει άκριτα, δεδομένου ότι όλες οι ενετικές πηγές αναφέρονται στην προ της χρονολογίας αυτής οργανωμένη οίκηση⁸ στην ίδια θέση. Το γεγονός επιβεβαιώνουν τα τοπωνύμια, «*στου Φραγκιού*» και «*στου Μπέη*»,⁹ που διατηρούνται μέχρι σήμερα στην ανατολική παραλία της πόλης αποδεικνύοντας την εγκατάσταση τιμαριούχων στον τόπο σε αντίστοιχες χρονικές περιόδους της φράγκικης (1300-1479) και της τούρκικης (1479-1684) κατοχής.

Άλλωστε από αρχαιακές πηγές γνωρίζουμε ότι ο δούκας της Λευκάδας Κάρολος Τόκκος, παραχώρησε πριν από το 1429, στις οικογένειες Φερεντίνου και Γαζή εδαφονόμια στην παραλία της Λευκάδας,¹⁰ ενώ αργότερα, στις 10 Σεπτεμβρίου 1476, ο Πάπας Σίξτος VI¹¹ υπέγραψε περγαμηνή, με την οποία χορηγήθηκε στον αρχιδεσπότη, δούκα Λευκάδας και κόμη Κεφαλληνίας και Ζακύνθου, Λεονάρδο Τόκκο η άδεια ίδρυσης ναού αφιερωμένου στη λατρεία του Αγίου Δημητρίου, καθώς και το δικαίωμα διαχείρισης των προσόδων του.¹² Ο ίδιος ναός αναφέρεται σε έγγραφα της περιόδου της Τουρκοκρατίας (1479-1684) ως μετόχι της μονής Αγίου Γεωργίου Σκάρων και σε αυτόν κληροδοτούνται περιουσίες χριστιανών και μουσουλμάνων, όπως αποδεικνύεται από σχετικά έγγραφα του Κρατικού Ιστορικού Αρχείου Λευκάδας.¹³

Με τις αποσπασματικές αυτές πληροφορίες δεν τεκμηριώνεται βέβαια η παλαιότητα του πυρήνα της πόλης, αλλά δίδεται το έναυσμα για περισσότερο σώφρονα και υπεύθυνη διαχείριση του διεθνούς ενδιαφέροντος πολιτιστικού αυτού

3. Το παραλιακό μέτωπο της πόλης στα μέσα του 19ου αιώνα.

4. Το ίδιο μέτωπο της πόλης σήμερα.

αγαθού, βυζαντινής και μεταβυζαντινής προέλευσης. Η πόλη, σε πείσμα των πολλών καταστροφών που έχει υποστεί από φυσικά και ανθρωπογενή αίτια, διατηρεί αδιάσειστα τα πειστήρια της ιστορικότητάς της, αποτυπωμένα στην πολεοδομική συγκρότησή της και στη μορφολογική εξέλιξη των επιμέρους αρχιτεκτονημάτων της.

Φωτογραφική λήψη της πόλης από αέρος¹⁴ αποτυπώνει τη σημερινή κατάσταση του πολεοδομικού ιστού και αποδεικνύει την καλή διατήρηση της μορφής που είχε η πόλη στην Ενετοκρατία, όταν ο ενετός μηχανικός Santo Semitecolo την αποτύπωσε το 1723, προκειμένου να συντάξει το κτηματολόγιο της πόλης. Από την αποδελτίωση και την ανάλυση των καταστάσεων της απογραφής, προέκυψαν αρκετά συμπεράσματα για την εξέλιξη της πόλης και την τεκμηρίωση πληροφοριών σχετικά με ακόμα παλαιότερες ιστορικές περιόδους. Με τον τρόπο αυτό επιβεβαιώνεται η θέση, η έκταση και το σχήμα του οικιστικού μορφώματος, που στη διάρκεια των αιώνων εξελίχθηκε στη σημερινή πρωτεύουσα της Λευκάδας. Η μορφή των σπιτιών, μετά την πρώτη εικοσαετία του 19ου αιώνα, μας είναι γνωστή από τα σχέδια οικοδομικών αδειών, που εκδόθηκαν από την αρμόδια Υπηρεσία της Αγγλικής

Αρμοστείας κυρίως μετά το σεισμό του 1825.¹⁵ Ποια ήταν όμως η μορφή των σπιτιών της πόλης πριν από τον καταστροφικό αυτό σεισμό;

Τα αρχιτεκτονικά πρότυπα στην Αμαξική, κατά τον 17ο-18ο αιώνα, δεν διέφεραν από εκείνα των λιγοστών κτισμάτων, που διατηρήθηκαν στο εσωτερικό του φρουρίου, λόγω νέων χρήσεων, που τους αποδόθηκαν από τους Ενετούς. Η αρχαική τεκμηρίωση του φρουρίου είναι σαφώς καλύτερη από εκείνη του προαστίου της Αμαξικής, έτσι οι ελάχιστες και μάλλον αναξιόπιστες απεικονίσεις του οικισμού της Αμαξικής πριν από τον 19ο αιώνα δεν επιτρέπουν την εξαγωγή τεκμηριωμένων συμπερασμάτων. Επομένως κάνοντας την παραδοχή ότι τα αρχιτεκτονικά πρότυπα και ο τρόπος δόμησης του οικισμού της Αμαξικής ήταν ανάλογα με εκείνα του φρουρίου, για το οποίο υπάρχει καλύτερη τεκμηρίωση, οδηγούμαστε σε αναζήτηση απεικονίσεων όψεων κτιρίων, που περιβάλλουν τις κεντρικές παραστάσεις των πινάκων κατά την αντίστοιχη εποχή. Μια από τις σημαντικότερες πηγές γνώσης για τη μορφολογική αυτή αναζήτηση είναι ένας πίνακας του 1723, του ελληνικής καταγωγής ζωγράφου Spiridion Zerbini, που αφηγείται την υποδοχή η οποία έγινε

5. Η βόρεια πλευρά της κεντρικής πλατείας στις αρχές του 20ού αιώνα.

στον νεοαφιχθέντα Τακτικό Προβλεπτή Antonio Morosini, στο φρούριο της Λευκάδας.¹⁶

Στον πίνακα αυτό αναγνωρίζονται οι προσόψεις κτισμάτων γνωστών από σχέδια κατόψεων του φρουρίου, έργα των εντεταλμένων μηχανικών της Βενετίας, όπως ήταν η κατοικία του στρατιωτικού διοικητή της Λευκάδας, ο ορθόδοξος ναός της Αγίας Μαύρας, στη νέα θέση που κατέλαβε μετά το σεισμό του 1743, η κατοικία του έλληνα εκπροσώπου της ορθόδοξης εκκλησίας, τα παλάτια του Τακτικού και Έκτακτου Προβλεπτή, ο λατινικός ναός του Παντοκράτορα, το καθολικό μοναστήρι των απομάχων, το κρατικό αρχείο και το δημόσιο ταμείο. Από τις μορφές των κτισμάτων που απεικονίζονται¹⁷ διαπιστώνουμε ότι στο φρούριο, τον 18ο αιώνα, συνυπήρχαν χαρακτηριστικά ενετικά στρατιωτικά κτίρια, οθωμανικά, αλλά και φράγκικα¹⁸ οικήματα.

Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των όψεών τους αναγνωρίζονται σε κτίσματα της Λευκάδας του 19ου αιώνα, που έχουν διατηρηθεί μέχρι τις μέρες μας. Η περαιτέρω σύγκρισή τους με κτίρια από την περιοχή της λιμνοθάλασσας της Βενετίας ανοίγει ένα νέο πεδίο έρευνας αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος αλλά και μεθόδων για τη συνετή ανάδειξη του πολιτιστικού πλούτου της Λευκάδας.

Στη διαχρονική πόλη της Λευκάδας, με το πλούσιο και ιδιότυπο αρχιτεκτονικό παρελθόν, η επιλεκτική διατήρηση ελάχιστων αυθεντικών κηρυγμένων διατηρητέων κτιρίων, όχι μόνο παραποιεί την πραγματική ιστορία της πόλης, αλλά προκαλεί δυσαναπλήρωτα κενά μνήμης με οριστική απώλεια των λίγων τεκμηρίων που απέμειναν από το παρελθόν. Παρελθόν, που θεωρούμε τιμή μας να μας ανήκει και να προβάλλουμε στους τουριστικούς οδηγούς, αλλά να αρνούμαστε να ζήσουμε αρμονικά μαζί του, απολαμβάνοντας τη γαλήνια ισορροπία της ανθρώπινης κλίμακας της πόλης και της ηρεμίας του τοπίου που την περιβάλλει και την υποστηρίζει.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κατά την αναπαραγωγή της μορφής μεμονωμένων στοιχείων ιστορικής αρχιτεκτονικής με υλικά και τέχνη ξένα προς αυτή, δημιουργείται κίβδηλο αρχιτεκτονικό έργο.
2. Σ. Ασδραχάς, *Πατριδογραφήματα*, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2003, σ. 314-315· M. Lambrinou / H. Mitsakou, «Marais salants de Leucade», une mention speciale du prix international Melina Mercouri pour la sauvegarde et la gestion des paysages culturels (UNESCO-Gr ce) 1999· M. Lambrinou, «Οι Αλικές της Λευκάδας», *Αρχαιολογία* 49 (1993), σ. 61- 69.
3. Π. Ροντογιάννης, «Οι πρωτεύουσες της Λευκάδας», *Επετηρίδα Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών*, τ. Ζ', Αθήνα 1988, σ. 169-195.
4. M. Lambrinou, «Οικοδομικός και πολεοδομικός προγραμματισμός – δημόσια έργα στην Αγγλοκρατούμενη Λευκάδα», *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου Ιστορίας: Το Ιόνιο Κράτος 1815-1864, Κέρκυρα 1988*, Αθήνα 1997, σ. 230-236 και ιδιαίτερα το σχέδιο 1.
5. M. Lambrinou, «Αμαξική: ένα μεσαιωνικό προάστιο γίνεται πρωτεύουσα της Λευκάδας», *Πρακτικά του ΣΤ' Πανιωνίου Συνεδρίου του Κέντρου Μελετών Ιονίου, Ζάκυνθος 1997*, Αθήνα 2002, σ. 327-338.
6. Lambrinou, «Οικοδομικός και πολεοδομικός προγραμματισμός...», *ό.π.*
7. Έτος κατάληψης του νησιού από τους Ενετούς.
8. Lambrinou, «Αμαξική: ένα μεσαιωνικό προάστιο...», *ό.π.*

9. Π. Ροντογιάννης, *Ιστορία της Λευκάδας*, Αθήνα 1980, τ. Α', σ. 398. Ο τίτλος του Μπέη αποδίδεται στον Διοικητή του Φρουρίου της Λευκάδας και τιμαριούχου της περιοχής των φράγκικων αλικών. Βλ. Lambrinou, «Οι Αλικές της Λευκάδας...», *ό.π.* Στα ενετικά σχέδια του 1740 το ίδιο οίκημα αναφέρεται ως «casa del conte Dusmani», του ενετού μισθωτή των κατεστραμμένων σήμερα αλικών της πόλης.

10. Προνόμια παραχώρησε ο Κάρολος Τόκκος στις οικογένειες Γαζή και Φερεντίνου και παραπέμπει στο Libro proclamí, αρ. 9, προκήρυξη 28. Το 1684 στην προκήρυξη για την ενοικίαση του ιχθυοτροφείου, αναφέρεται ως όριο του ιχθυοτροφείου η ιδιοκτησία του Γεώργιου Γαζή «στο τέλος της γέφυρας».

11. A. Allogato, Archivi privati della familia di Tocchi, αρ. 59 των ιδιωτικών αρχείων της οικογένειας των Τόκκων.

12. Ο ναός βρίσκεται σε θέση πλησίον των αλικών, που ίδρυσε ο πρόγονός του, Κάρολος Τόκκος.

13. Ροντογιάννης, *Ιστορία της Λευκάδας*, *ό.π.*, σ. 437-440: «Διαθήκη του παπά-Συμεών Κονιδάρη (1626)». Η δοξασία ότι ο ναός, που ίδρυσε ο Λεονάρδος Τόκκος δύο χρόνια πριν από την κατάκτηση της Λευκάδας από τους Τούρκους, ήταν πρόχειρης κατασκευής στερείται ιστορικής τεκμηρίωσης. Αντίθετα φαίνεται ότι πρόκειται για ύστατη προσπάθεια προβολής της χριστιανικής θρησκείας, ως συνενωτικού μέσου, έναντι του επερχόμενου μουσουλμανικού επεκτατισμού και ως τέτοιο όφειλε να είναι σταθερό και να διαθέτει μνημειακή υπόσταση.

14. Της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού.

15. Φυλάσσονται στο Κρατικό Ιστορικό Αρχείο Λευκάδας.

16. Σήμερα στη διάθεση των ερευνητών υπάρχει μόνο η εικόνα του πίνακα σε κατάλογο έκθεσης του 1940, στην οποία επρόκειτο να εκτεθεί. Σχετικά με την τύχη του πίνακα, βλ. Anastasia Stouraiti, *La Grecia nelle Raccolte della Fondazione Querini Stampalia*, Venezia 2000, σ. 241-242.

17. Κτίρια του μοναστηριού των Δομινικανών μοναχών, το στρατιωτικό νοσοκομείο, στρατώνες, μαγειρεία, τα παλάτια των προβλεπτών, κ.λπ.

18. Ο περιηγητής Εβλιά Τσελεμπή επισκέπτεται το φρούριο το 1668 και αναγνωρίζει στον οχυρωμένο οικισμό πολλά λιθόκτιστα μεγάλα σπίτια «από την εποχή των απίστων», που είχαν κατοικηθεί από Τούρκους.

The Historic Physiognomy of the Island of Lefkada

Maria Lambrinou

The history of the city of Lefkada, the capital of the insular complex that constitutes the homonymous county, although goes back to the medieval age, is even today barely known and even less documented. The historic structure of its urban web and the physiognomy of its houses have also been studied inadequately. For this reason every damage of its densely built historic center destroys elements of its past and history and turns out to be fatal for the documentation of the evolution of the only preserved suburb, from the originally three, of the medieval capital of the island. The rapidly developing building activity and the replacement of the traditional by modern building materials has unfortunately dishonored the historic identity of the characteristic anti-seismic architecture and the urban profile of the city and has reversed the balance between authentic and false architectural work at the expense of the former.